

Altun Yaruk Sudur'da Çekim Edatları

Özlem Ayazlı*

(Sivas – Türkiye)

Özet: Eski Budist Uyghur edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahip olan *Altun Yaruk Sudur* üzerine bulunduğu tarihten (20. yüzyılın başından) günümüze değin pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar; genellikle harf çevrimine, yazı çevrimine, metin çevirisine ve metnin sözlüğüne dayanan yayınlar olmuştur. Bu yazıda ise *Altun Yaruk Sudur* üzerine yapılan metin yayınlarından yararlanılarak *Altun Yaruk Sudur*'daki çekim edatları tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak 36 çekim edatı tespit edilmiştir. Bu çekim edatları şu şekildedir: *adın, ara, asra, basa, bärü, birlä, eyin, inaru, kedin, ken, kudi, küçintä, oğsati, osuglug, öñi, öñrä, ötgürü, ötrü, sayu, sıñar, tapa, taşgaru, taştın, täg, tägi, tägimlig, täñlig, tultagınta, ugrınta, ulatı, utru, üçün, üzä, yañlig, yıñak, yokaru*. Ayrıca çekim edatları kullanılışlarına, işlevlerine ve kökenlerine göre olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Altun Yaruk Sudur, çekim edatları, çekim edatlarının işlevi, Eski Uyghurca.*

Postpositions in Altun Yaruk Sudur

Abstract: *Altun Yaruk Sudur (Golden Light Sūtra)* has an importance in Buddhist Old Uyghur literature and a number of studies have been done since the beginning of the 20th century. They are usually based on transliteration, transcription, dictionary of texts. The main purpose of this paper is to be determined postpositions of *Altun Yaruk Sudur* by using previous publications on it. As a result, 36 postpositions were identified such as *adın, ara, asra, basa, bärü, birlä, eyin, inaru, kedin, ken, kudi, küçintä, oğsati, osuglug, öñi, öñre, ötgürü, ötrü, sayu, sıñar, tapa, taşgaru, taştın, täg, tägi, tägimlig, täñlig, tultagınta, ugrınta, ulatı, utru, üçün, üzä, yañlig, yıñak, yokaru*. Furthermore, the postpositions were grouped under three headings according to their use, function and origin.

Key Words: *Golden Light Sūtra (Altun Yaruk Sudur), postpositions, the function of postpositions, Old Uyghur.*

* Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, civelek.o@gmail.com

1. GİRİŞ

Çekim edatları, “isimlerden sona gelerek, bağlı olduğu isimle cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekân, cihet, tarz, benzerlik, başkalık vb. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimeler”dir (Hacıeminoğlu, 1971: 1). Türkologlar tarafından bu edat grubu için *çekim edatı*, *son çekim edatı*, *takı*, *ilgeç* gibi değişik adlandırmalar yapılmıştır. Atabay vd. (2003: 115) ise çekim edatı için ilgeç terimini kullanmış ve bu sözcükleri “anlam ve görevleri daha çok tümce içinde, birlikte bulunduğu sözlerle beliren, sözcükler arasında ilgi kurmaya yarayan ögeler şeklinde tanımlamıştır. Ergin (1972: 367-372) de son çekim edatı terimini kullanarak çekim edatlarını kullanılışlarına ve fonksiyonlarına göre iki grupta sıralamıştır. Eski Türkçedeki çekim edatları ile ilgili olarak Gabain (1988: 93), son çekim edatı ifadesini kullanmış ve son çekim edatlarını şöyle ifade etmiştir: “İsimleri, zamirleri ve sayıları takip eden, onlara sıkı sıkıya bağlı, manalarına göre onlara tabi, fakat gramer bakımından onlara hâkim kelimelere son çekim edatları diyoruz”. Gabain’in sınıflandırması şu şekildedir:

a) Fiil kökenli çekim edatları¹: *alku* “bütün”, *aşa* “öte, ötede”, *aşnu* “önce”, *başlayı* “ile başlayarak, başta”, *birlä* “ile başlayarak, başta”, *iyä* “takip ederek, uyarak, göre”, *käçä* “+nın ötesi, +nın öbürü”, *öji* “+dan başka, +dan itibaren”,

¹ Gabain tarafından sınıflandırılan bağlama ve ünlem edatları ise şöyledir: *Ünlemler*: *a*, *ya*, *ay*, *äy* (Gabain, 1988: 104), *İşaret kelimeleri*: *muna*, *muna*, *una* (Gabain, 1988: 104), *Edat ve Edat benzeri ekler*: *ok / ök* (kuvvetlendirme edatı), *-rAk* (kuvvetlendirme edatı), *+çA* “eşitlik, benzerlik edatı”, *+çak* (< *ça ok*) (kuvvetlendirme edatı), *+kanya*, *ymä*, *mä* (Gabain, 1988: 105-106), *Soru*: Çok yaygın olan soru edatı sorulan şeyin arkasına gelen *mu*’dur. Sadece kitabelerde ve bazı dillerde soru edatı *-gU*’dur (Gabain, 1988: 106), *Tahmin*: *ärinç* “şüphesiz”, *ärki* “şüphesiz, belli” (Gabain, 1988: 106-107)

ötgürü “ötürü, dolayı”, *ötrü* “sonra”, *kodı* “aşağı”, *sayu* “her biri, herkes, hep”, *tapa* “doğru, karşı”, *tägi* “+A kadar”, *tägrä* “etrafında, için, uğruna”, *ulatu* “ve, ve diğerleri”, *ulayu* “dahi, ve”, *utru* “karşı”, *üzä* “üzerinde, üst, vasıtasıyla”, *ymä* “yine, ve, da”, *yokaru* “yukarı”. Gabain bu listeye benzer kelimeleri sıralamaya daha da devam edilebileceğini fakat yine de tamamlanmayacağını, çünkü eğer bir manası varsa bu tip son çekim edatları her fiilden yapılabileceğini ifade eder.

b) İsim kökenli çekim edatları: *al* “alt”, *ara* “ara”, *asra* “aşağı, aşağıya”, *iç* “iç, +da”, *ugur* “+da, uğur”, *ortu* “+nın ortası”, *öd* “+nın zamanı, karşı”, *öñ* “ön”, *taştın* “dışında”, *tıltag* “+dAn dolayı”, *üsk* “karşısında”, *üst* “üst”.²

Diğer çekim edatları arasında da şunları vermektedir: *ara* “ara”, *artuk* “daha çok”, *bärü* “beri”, *ber /beri* “beri”, *ınaru* “ileri, buraya, itibaren”, *içrä* “+dA”, *kesrä* “sonra”, *öñrä* “önce”, *täg* “gibi”, *yir / ir / yır* “orada, solda, kuzey”

Kemal Eraslan (2012: 296-310), çekim edatları içerisinde şu sözcükleri vermektedir: *ara* “ara, arasında, o zaman”, *asra* “alt, altında”, *basa* “+dAn sonra”, *berü* “+dAn beri, +A kadar”, *bile / birle* “ile, birlikte, beraber”, *bilen* “ile, birlikte, beraber”, *ınaru* “öte, öteye, sonra, itibaren”, *içre* “içine, içinde”, *kedin* “sonra”, *kén* “+dAn sonra, sonradan”, *késre* “+dAn sonra”, *öñi* “+dAn başka”, *öñre* “önce”, *üze* “üzerinde, ile, vasıtasıyla, bu suretle, böylece, için”, *özge* “+dAn başka”, *sınjar* “taraf, yan”, *taş* “dış”, *taşgaru* “dışarı, dışarıya doğru”, *taştın* “dışında, dışarıdan”, *teg* “gibi, göre”, *üçün* “için”, *yokaru* “yukarı”, *adın* “+dAn başka”, *artuk* “+dAn fazla”, *iyin* “göre, uyarak, dolayı”, *kodı* “+dAn aşağı”, *meñzeti* “benzer”, *oza* “önce”, *ötrü* “sonra, dolayı”, *ötkürü*

² Gabain, soru sözcükleri ile soru edatlarını ayırır ve soru sözcüklerinin özne, yüklem yahut bir cümle belirleyicisi parçası olabileceğini savunur (Gabain, 1988: 106).

“+dAn dolayı”, *sayu* “her, her bir”, *tegi* “+A kadar”, *tegre* “etrafında, çevresinde”, *ulatu* “+dAn başka”, *tapa* “+A doğru”, *utru* “+A doğru, karşı, vasıtasıyla”.

Erdal (2004: 331-332), araştırmacılar tarafından edatların “asıl edat” ve “asıl olmayan edat” olmak üzere ikiye ayrıldığını ve Eski Türkçedeki “asıl edatların” çekimlenmediğini vurgular. “Asıl olmayan edatlar”ın ise aslında hem art zamanlı hem eş zamanlı olarak hem de morfolojik ve söz dizimsel bakış açısıyla da isim olduklarını savunur. Konuyla ilgili *yınak* “yön”, *taştın* “dışarıda”, *öñ* “ön”, *orto* “orta” örnekleri için bk. Erdal, 2004: 406 ve ötesi § 4.22.

2. ÇEKİM EDATLARI

Hacıeminoğlu'nun (1971: 1) ve Eraslan'ın da (2012: 296) belirttiği gibi Türkçede ön çekim olmayacağı için bu çalışmada da *son çekim edatı* yerine *çekim edatı* terimi kullanılmış ve çekim edatlarının *Altun Yaruk Sudur*'daki kullanılış ve işlevleri aktarılmaya çalışılmıştır. Bu çekim edatları şu şekildedir:

2.1. *adın* (< **ad-in*) “+dAn başka”³ (Li, 2004: 59)

Zamirlerin çıkma durumu ile birleşen bu edat, çıkma durum eki almış sözcüklerden sonra gelerek “başkalık, ayrıcalık” bildirir.

biznitä adın balık uluş orđo karşı küğçi küzätçi näçä tözün yavaş t(ä)ñrilär ärsärlär... “Bizden başka ülkeyi₂, sarayı₂ koruyan₂ ne kadar asil₂ Tanrı varsa...” (AYS VI_674-677).

muntada adın takı öñi aş içgü yok “bundan başka yiyeceği içeceği yoktur” (AçBars 134-135)

³ *ötrü adın nomlug ärdini ymä barça oron oron sayu yitlingäy yokadgaylar* “Sonra başka öğretili mücevherlerin hepsi yok olacaklar” (AYS V_3961-2)

takı ymä bolarta adın nä törlüg küsüşi sakınçı ärsär, alkunı barça bütürgäy m(ä)n “ve de bunlardan başka ne tür isteği₂ varsa, hepsini yerine getireceğim” (AYS VI_1062-1065).

ulug t(ä)ñrilär kuvragı t(ä)ñri urıları <ymä> birgärü takı ymä olarta adın asurılar ymä arkası... “büyük Tanrılar topluluğu ve Tanrıların oğulları da beraber bunlardan başka cinler topluluğu...” (AYS VIII 1634-1638).

İsmin çıkma durumu ile birleşebilir:

inçip çinžu tegmä ärtök täg kertü tözdä adın yertinçülüğ yiväkdä öñi tilägäli boltukmaz “o vakit çinžu denilen böylesine gerçek özden başkasını (ve) dünyevi araçlardan başkasını istemek mümkün değildir” (AYS V_793-795).

2.2. ara “bu arada, o arada; ara” (Li, 2004: 78)

ara çekim edatı “ara, arasında” anlamı ile isimlerin yalın durumuyla birleşebilir.

takı ymä yöläşürsär kök kalık ara umılıp tetrü tül tüşäyü... “ve karşılaştırıldığında gökyüzünde (gökyüzü arasında) sürüklenip açık, net bir düş görüp...” (AYS II_922-923).

anta ünsär ı ıgaç ara üti açoksuz tutturkan kendir bärk kamış... “bitki₂, arada boşluk olmayacak şekilde orada bitse, pirinç, kendir, sağlam kamış...” (AYS V_599-601).

ol tütsüg turum ara bo kamag t(ä)ñrilär ordosıña tüzükä tägip... “o tütsü kısa zamanda bütün bu Tanrılar sarayının tamamına ulaşip...”

adırmaz üdürmüz b(ä)lgü tutmaz bolsar ötrü ekin ara öçmäksiz üzülmäksiz bolmuş üçün... “(Dharma bedeni) ayırmadığı, seçmediği ve ara vermediği için...” (AYS II_9-10).

nizvanilig köñültä b(ä)lgürmämäki üzä ekin ara⁴ üzülür⁵ öçär “Tutkulu gönülde belirmemesi ile ara verilir” (AYS III_165₁₁₋₁₂).

Fiilden önce gelerek “birinin yerine, aralarında, karşılıklı” veya “arada (olmak), geçip (gitmek)” anlamlarını ile bir zarf-fiil gibi önceki isme eklenir.

altı ogrılar tayakı ol için ara⁶ bilişmäz “(beden) altı hırsızın dayanağıdır, bunlar birbirini bilmez, tanımaz” (AYS V_460-461).

açığ ämgäklärintin yänä ürüg uzatı ara⁷ kirü y(a)rılıkap umug inag bolur siz “acı (ve) ıstırapları daima üstlenip umut₂ olursunuz” (AYS IV_3282-3284).

“Zamanında, sırasında” zaman ifadesi ile zamirlerin ilgi durumu ile birleşebilir.

Anıñ ekin ara yänä m(ä)n munı täg agzım bäklänip ölmäk ämgäkkä tägdim “Bu arada ağzım kilitlenip can derdine düştüm” (AYS I_167-169).

Anıñ ara eki ämigi ev(i)tip süt akıp kälđi “O arada iki memesinden sızıp süt akıp çıktı” (AçBars 383-384).

Anıñ ara bir balık kapıgı közünti “O arada bir şehir kapısı göründü” (AYS I_238-239).

2.3. asra (*as “alt, dip” + ra yön gösterme) “alt, altında” (Li, 2004: 107)

İsimlerin yalın durumu ile birleşen bu edatın AYS’de kullanımı pek yaygın değildir.

alku yağı yavlaklar barça ağak asra bolmuşları közüntür “bütün düşman ve kötülerin hep ayak altında oldukları görünür” (AYS IV_2752-2753).

⁴ *ekin*: isim tabanı, +n: ET öncesine ait, *eki* ve benzeri kelimelerden sonra ünlüyle başlayan bir başka kelime geldiğinde kendisini gösteren ses, bir tür uçucu “n” (Ölmez, 2017: 106).

⁵ *ekin ara*: *ekin ara üz-* “ara vermek” (Röhrborn, 2015: 215).

⁶ *için ara biliş-* “birbirini bilmek, tanımak” (Röhrborn, 2015: 216).

⁷ *ara kir-* “üstlenmek” deyimini için bk. *ara* “birinin yerine, birini temsilen, vekil olarak” maddesi Röhrborn, 2015: 215.

yavlak sakınçlıg yağılarıg alkunı barça ađak asra kılıp kōni nom üzä köntürgäy basgay utgay yegädgäy tep y(a)rlikadı “Kötü niyetli düşmanların hepsini ayaklar altına alıp (itaat ettirip) doğru öğreti ile üstün gelip, yenecek diye buyurdu” (AYS VI_432-437).

2.4. **basa** (< *bas-a*) “+dAn sonra” (Li, 2004: 129)

Zaman bildiren bu çekim edatı ismin çıkma durum eki almış biçimi ile de birleşir.

muntag tep y(a)rlikamışda basa ötrü d(a)r(a)nı nomug nomlayu y(a)rlikadı “Böyle dedikten sonra₂ öğretiyi açıklayarak buyurdu” (AYS VII_97-97).

basa çekim edatı *bo* zamirinin çıkma durumu eki almış biçimiyle birleşir.

munta basa nāgü küsüşü ärsär kut kolunup buyanıg burhan kuñña ävirip... “ondan sonra her ne isteği varsa isteyip erdemini Budanın kutsallığına yöneltip...” (AYS I_692-694).

*basa*⁸ çekim edatı *ol* zamirinin çıkma durumu ile birleşir: *anta basa, antada basa* kelime grubu ile cümle başı bağlacı olarak kullanılır. *anta basa* “ondan sonra” bağlacı için bk. Karahan, 2014: 143.

anta basa öz ät'öz [surt] surt ol v(a)çirapani sakıngul “Ondan sonra kendi vücudu hemen o *vajrapāni*'yi düşünmelidir” (AYS I_639-640).

anta basa säkiz tümän tört miñ kata çakravart han bolup... “Bunun üzerine (bundan sonra) 84000 kez *çakravartin* hükümdar olup...” (AYS II_1156-1158).

antada basa temin ök bo nomug sözlämiş k(ä)rgäk “ondan sonra hemen bu öğretiyi söylemeli” (AYS V_356₂₁₋₂₂)

2.5. **bärü** (**ber-rü* ED 355b) “+dAn beri” (Li, 2004: 146)

⁸ *basa*'nın bağlaç olarak kullanımı için ayrıca bk. Karahan, 2014: 70.

Zaman edatları içerisinde yer alan *bärü* çekim edatı isimlerin çıkma durumu ile birleşmiştir:

Amtı biz isig özümüztin bärü umug inag tutup... “şimdi biz hayatımızdan, canımızdan öte umut, destek sayıp...” (AYS III_132₁₈₋₁₉).

söödin bärü ulagı sapığı üzümüz käsilmäz üçün alku burhanlarını kamaglıksız ädgüläri barça anda tutulmaz üçün... “ezelden beri (sonsuzluk) bağı kesilmediği için bütün Budaların ortak olmayan üstünlükleri (iyilikleri) hepsini kapsamadığı için...” (AYS I_598-601).

atı kötrülmüş ayagka tägimlig t(ä)ñrim ozadın bärü äşidmätük inçgädä yinçgä tütrüm täriñ yörüglüg nom y(a)rlıgıg bökünki күntä äşidgäli bolu tägindimiz “Yüce Tanrım, önceden beri işitilmemiş hassas, incelikli, derin₂ mânâlı öğreti buyruğunu bugünkü günde işitmiş oluruz” (AYS VI_1264-1266).

ülgüsüz sansız koltı sanınça kalp üdlärtin bärü yänä turkaru ürüg uzatı köni kertü savıg ok yarlıkayurlar “ezelden beri duran ebedî (ve) doğru sözü de buyururlardı” (AYS VIII_6-9).

bo oronta bodis(a)t(a)vlar öñrätin bärü bolmayuk yertinçülügä... “bu yerde Bodhisattvalar ezelden beri bırakılan yeryüzünde...” (AYS IV_2819-2821).

AYS’de *bärü* çekim edatının çıkma durumu eki ile görülmediği diğer kullanımları da şöyledir:

törtä ärklig han olurur bärü yazısinta [sansız s]akışsız kişilärniñ... “Yamarāja şeref tahtına (mevkisine) oturduğundan beri ovasında sayısız kişinin...” (AYS I_243-244).

anın ol ügüz suvınıy bärü bo kölkä kälgülük...“bunun üzerine o nehir suyundan başlayarak bu göle gelen...” (AYS IX_844-845).

2.6. birlä (< bir+lä) “ile” (Li, 2004: 170)

bir isminden isimden isim yapım eki +*lä* ile türemiş olan *birlä* edatı “birlik, beraberlik” ifade etmektedir. Yalın durumdaki isimlerle veya çekim eki almış isimlerle birleşebilir:

kamag t(ä)rş tetrü tnl(i)glar birlä katılıp... “bütün yanlış, hatalı canlılar ile karışıp...” (AYS III_132₁₀).

terini kuvragı birlä tägriglöp tapıg uduğ kılı sansız sakışsız ärdinilär üzä... “topluluk₂ ile dönüp saygı gösterip sayısız₂ mücevherlerle...” (AYS IV_2798-2800).

ekägü birlä atlanıp tilägäli arıgka baralım “ikimiz birlikte yola çıkıp aramak için ormana gidelim” (AYS X_724-725).

ança kuvragımız birlä bo nom ärdiniğ nomladaçı nomçıg eyin edärü oron oron sayu öñi öñi yadılıp... “o zaman topluluğumuz ile bu öğreti mücevherini açıklayacak öğretmeni takip ederek farklı farklı yerlere yayılıp...” (AYS VI_1282-1284).

yazı ban ıgaç urup ol ıgaç üzäsindä ol sokmuş otuğ suv birlä kayınturup ursun “yassı bir ağaç yerleştirip ezdiği bitkileri su ile kaynatarak o ağaç üzerine koysun (kurutsun)” (AYS VII_440-442)

kayu tnl(i)glar mäni körüp birlä sözläşäyin tep sakınsarlar... “Eğer herhangi bir canlı beni görüp (benimle) konuşmak isterse...” (AYS VIII_864-866).

Zarf-fiil eki almış sözcüklerle birleşip bağlı olduğu sözcükle “+dığı için, ...ar...maz...” anlamında beraberlik ilgisi kurar.

inçip igläyü birlä ök sav söz kodup tutar kapar ärkän ölüp bartı “öyle hastalandı ki sesi soluğu kesilip (ıztıraptan) etrafını tırmalarken can verdi” (AYS I_63-65).

atımın eşidü birlä inçä tep tedi “adımı duyar duymaz şöyle söyledi” (AYS I_255).

öglänü birlä ök ötrü äliglärin örü kötürüp... “kendisine gelir gelmez ellerini yukarı kaldırıp...” (AçBars_482-483).

nä odunu birlä ök anta korkınçlığın busuşlugın inçä tep tedi “uyanır uyanmaz orada korkuyla2 şöyle söyledi” (AçBars_370-373).

Zamirlerin belirtme durumu eki almış biçimiyle de birleşebilir:

bizni birlä barmadın ögümüz kañımız biziñä utru körüp ayıtsar... “bizimle gitmediğin için annemiz babamız bizi karşısında görüp sorduğunda...” (AçBars_349-351).

2.7. eyin (*ey- “takip etmek”-in) “+dAn dolayı, +A göre” (Li, 2004: 251).

İsimlerin yalın veya çekim eki almış biçimleri ile birleşir:

beş ażun altı yoltaki tınl(i)glar birlä katılu karlı ayıg yavlak törö eyin ävrilip ... “beş varlık şekli, altı yoldaki canlılar ile karışarak kötü yasalardan dolayı çevrilip...” (AYS III_132₁₄₋₁₆).

(onunç) tap ey(i)n asıg tusu kıltaçı kılınç üzä ärkünmäkkä tayak boldaçı atlıg ärtök tæg tözüg... “onuncusu iradeden dolayı fayda sağlayacak iş için güce dayanak olacak ‘muhteşem güç’ adlı esası...” (AYS IV_1092-1094).

y(ä)mä nizvanilar eyin ävrilip adrok adrok kılınçlarig kılmak ärür “yine ihtiraslardan dolayı dönüp ayrı ayrı işleri yapmaktır” (AYS IV_2367-2369).

İsimlerin yönelme durumu ile birleşir:

bodis(a)t(a)vnuñ antag munadıncıg çatıklıg işinjä eyin ögirip ögä alkayu inçä tep sözlätülär “Bodhisattva'nın öyle olağanüstü efsanesinden dolayı sevinip (onu) överek şöyle kaside söylediler” (AçBars 292-295).

2.8. maru (< *ı+n+garu* > *maru* ED 190a) “+dAn itibaren, +dAn sonra” (Li, 2004: 231)

AYS'de çekim edatı olarak kullanımı yaygın değildir. İsimlerin çıkma durumu ile birleşen zaman ifade eden çekim edatıdır. AYS'de ayrıca sözcüğün *maru bärü* “öteye beriye” (AçBars 470) şeklinde yer-yön zarfı olarak kullanımı da mevcuttur.

bo küntä inaru bo nom ärdinig boşgungalı tutgalı... “bugünden sonra bu öğreti mücevherini öğreneceğimizi...” (AYS III_182₁₉₋₂₀).

k(a)ltı säk(i)zinç orontın inaru burhan kutın bulgınçaka tägi yorıklarta yanmamak ärür “ve sekizinci yerden itibaren Buda saadetini buluncaya kadarki yollardan, amellerden dönmemektir” (AYS IV_895-898).

2.9. kedin (< **kē+din*) “sonra” (Li, 2004: 296)

AYS'de kullanımı yaygın olmayan çekim edatlarından, ismin çıkma durumu ile birleşmiştir. Zaman ifade etmektedir. AYS'de (46/20, 357/11, 466/8, Kaya, 1994: 545a) genelde bağlama edatı olarak görev üstlenip cümle başı edatı olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki örnekte ise çekim edatı görevindedir. *kedin* çekim edatı Karahanlı Türkçesinde de çıkma durumu ile kullanılmıştır: *Säniñdä kedin* (KB 1230. beyit), *yüz äligdä kedin* “yüz elliden sonra”.

bir kşan üdtä kedin⁹tuyunup üzäliksiz üstünki yeg burhan kutın bulu y(a)rılıkap... “kısa bir süre sonra aydınlanıp daha üstü bulunmayan üstün, mükemmel Buda kutsallığını buluverip... (AYS III_172₂₁₋₂₂).

2.10. ken (**kē* “arka, geri”+*n*) “+dAn sonra” (Li, 2004: 301)

Zaman ifade eden bu çekim edatı isimlerin çıkma durumu ile birleşir. *ken* “sonra” sözcüğünün Uygurcada cümle başı bağlacı (Karahana, 2014: 60) olarak kullanıldığı da görülmektedir.

İsimlerin çıkma durumu ile birleşir:

ol pratyekabut arhantlar nirvanka kirmiştir ken yänä olarka yeti ärdinilär üzä... “o Pratyekabuddha, Arhantlar nirvanaya girdikten sonra da onlara yedi mücevher ile...” (AYS II_1043-1045).

inçä k(a)lti bügü biliglig burhanlar nirvanka kirü y(a)rılıkamışlarında ken... “ve böylece irfan sahibi budalar nirvanaya vasıl olduktan sonra ...” (AYS II_364-366).

kaçan yunmıšta ken yañı arıg ton kädip mandaltın ünüp... “Yıkandıktan sonra yeni, temiz elbise giyerek *mañdala*’dan çıkıp...” (AYS VII_459-460)

ken çekim edatı zamirlerin çıkma durumu ile birleştiğinde *anta ken / antada ken* “ondan sonra” (Karahana, 2014: 133) kelime grubu ile cümle başı bağlacı olarak kullanılır.

yänä anta ken ol ok inçiu balıkda an hu atl(i)g kıytaki... “ve ondan sonra o İnçü şehirdeki An-hu adlı mahalledeki...” (AYS I_360-361).

anta ken temin ol suv içintä kirip arıtı yunsun “Ondan sonra hemen o suya girerek yıkansın, arınsın” (AYS VII_455-456)

⁹ Ölmez sözcüğü ~~_____~~ *k(ä)ntin* “kendiliğinden” olarak okumuştur (AYS III_172₂₁₋₂₂).

anta ken şakimuni burhanıg gr(a)tırakut tagta... “Ondan sonra Šākyamuni Buda *grđhrakūta* dağında...” (AYS I_584-585).

ötrü antada ken ol kuñcuylar kün küniñä ädgü bolup... “Ondan sonra o hanım sultan günden güne iyi olup (iyileşip)...” (AYS I_429-431).

antada ken bir arıg ävdä ud mayakı üzä yerin suvap... “Ondan sonra temiz bir evde sığır gübresi ile toprağını sıvayıp...” (AYS VI_922-924).

näçädä ken temin öglänip ötrü äliglärin örü kötürüp... “Bir zaman sonra akli başına gelip sonra ellerini yukarı kaldırıp...” (AçBars_341-342).

2.11. kudi¹⁰ (< kud- “dökmek” -i) “+dAn aşağı” (Li, 2004: 328)

İsmin çıkma durumu ile birleşen yer-yön ifade eden çekim edatıdır:

ötrü ol kök tonlug bäg atdın kudi tüşüp meni okıdı “sonra o mavi elbiseli bey attan aşağı inip beni çağırdı” (AYS I_97-98)

2.12. küçintä “aracılığıyla, ile, sayesinde” (< küç+i+n+tä)

küç sözcüğünün çekimli biçimi olan *küçintä* edatının Uygurcada asıl anlamı “gücünde, kuvvetinde”dir. Ancak sözcük edat olarak kendisinden önceki sözcükle birleştiğinde “aracılığıyla, sayesinde, ile” anlamlarını kazanmaktadır.

ol ulug y(a)rlıkançuçı köñülläri küçintä tört tugum beş ażun tınl(ı)g oğlanın bir yañlıg oğşayu amrayu... “O büyük merhametli gönülleri sayesinde dört doğum, beş hayat biçimi insanoğlunu bir gibi (aynı, eşit) sevip...” (AYS IV_2593-2596).

¹⁰ Yer-yön zarfi olarak *kudi*'nin kullanımı: *yılanlarını arasınıta yerli suvlı ekägü üküşrök kudi enärlär* (AYS V_508-510), *kamag bodun kara enç mänjilig öriü ulug kuğı kiçig tüz baz k(i)ltı* (AYS VI_167-168).

buyan ädgü kılınç küçintä aç kız ig kägän yagı yavlak adasın barçanı tarkaru ketärü ugay sizlär “iyi erdemler sayesinde açlık, kıtlık, hastalık₂ düşman sıkıntılarının hepsini uzaklaştırabileceksiniz.” (AYS VI_33-36).

bo nom ärdini küçindä kamağun birgärü bolzunlar küzätçilig enç mänig “Bu öğretisi sayesinde hepsi koruma huzur (içinde) olsun (AYS VI_1191-1193).

2.13. ogşatı “gibi” (< *ogşa- “benzemek”-t-i) (Li, 2004: 349)

Benzerlik ifade eden bu çekim edatı isimlerin yönelme durumu ile birleşir:

mänig y(a)rukum burhanlarınka ogşatı buyanlığ bilgä biliglig yiviglärim bützünlär “Benim parlaklığım Budalarınki gibi olsun hikmet₂ donanımlarım tamamlansın” (AYS V_219-221).

t(ä)ñrim sizin yüüzünüz, tolun ayka ogşatı ärür miñ kün t(ä)ñri birgärü, y(a)rutu yaşutu turur täg... “Tanrım sizin yüzünüz dolunay gibi, yüz bin güneş Tanrısı birlikte aydınlatıyormuş gibi...” (AYS VI_1132-1134)

2.14. osuglug “gibi” (< *osug+lug*) (Li, 2004: 350)

Genelde zamirlerin *täg* gibi edatı almış biçimleri (*antag, muntag*) ile birleşir:

bo muntag osuglug törömiş küçsirämiş alañurmuş aç bars açmak suvsamak ämgäkin ärtiñü sıkılıp... “bu, böylesine yaratılmış bitkin₂, aç pars açlık, susuzluk eziyetiyle son derece sıkılıp...” (AçBars 139-142).

ol antag osuglug çoğlug yalınlig küçlüg küsünlüg elig hannıñ uluğı hatunınta tugmuş “O, öylesine haşmetli₂, güçlü₂ hükümdarın₂ büyük hanımından doğmuş” (AçBars 71-73).

Sıfat-fiil ekleri ile birleşir:

tolp ätözi çımılaşdı yiñnä sançmış osuglug tikdi sançdı agrıdı “bütün vücudu sızladı, iğne batmış gibi acıdı₂” (AYS X_635-637).

ol yertäki isig öz alımçıları birlä turuşur osuglug turur “o yerdeki hayata son verenler ile kavga ediyor gibidir” (AYS I_377-379).

ekin ara üzülür öçär osuglug ärsär y(ä)mä inçip yänä üzültäçi “ikisinin arasından kesilir, ortadan kalkar gibi ise de yine kesilecek” (AYS III_165₁₂₋₁₄)

2.15. öñi (< *öñ-i) “+dAn başka” (Li, 2004: 361)

“+dAn başka” ifadesi taşıyan bu çekim edatı isimlerin çıkma durumu ile birleşir. AYS’de kullanımı yaygın olan çekim edatlarındanındır.

isig özlärıntin öñi adırtım ärsär... “hayatlarından ayırdım ise...” (AYS III_135₁₇₋₁₈).

eki törlüg b(ä)lgülärtin öñi üdrülüp çınžu tegmä ärtök täg tözüg ukdaçi “iki türlü işaretin dışına çıkıp *chên-ju* denilen öylesine esası (*tathagatāyī*) anlayacak” (AYS IV_1284-1286).

atlı b(ä)lgülü ekägüdin öñi ketärmäk bo tolun bütmiş çın kertü töz tetir “ad ve işaret ikisinden başkasını gidermek bu tam elde edilmiş gerçek doğru esastır” (AYS IV_1993-1995).

sansarlı nirvanlita öñi üdrülüp özkä adınaguka asıg tusu kılgu üçün... “başka canlılara fayda sağlamak için doğum ölüm (*samsāra*) ve *nirvāṇa*’nın dışına çıkıp...” (AYS V_677-679).

oronlarıg nomlataçı şlokin nomlamakta öñi üç törlüg boşgut tözlüg nomlarıg okıtdaçi “yerleri açıklayacak mısrayı açıklamaktan başka üç türlü talimat esaslı öğretileri okutacak(tır)” (AYS IV_1790-1792).

çın kertü tözdä öñi bolmaguluk etiglig nomlar ärsär aña ogşatı ärür “gerçek özden, esastan farklı olmayacak görkemli öğretiler ise şuna benzerdir” (AYS V_949-951).

alku nomlarnıñ tözintä öñi adın töz yok üçün “bütün öğretilerin esasından başka₂ esas olmadığı için...”(AYS IV_3414-3415).

k(a)ltı bo üç uguş yertinçütä öñi akaniştapavan atl(ı)g öñ üzlünçüsi t(ä)ñri yerintä... “Bu üç alandan başka *akaniştaparyana* adlı renk kesicisi Tanrı yerinden...” (AYS IV_2643-2645).

andıran (< *an+dıran* Röhrborn, 2015: 161) “oradan, ondan” sözcüğü ile birleşir:

ançata ken temin andıran öñi yorıp bartılar “ondan sonra hemen oradan başka (bir yere) yürüyüp gittiler” (AçBars 357-358).

2.16. öñrä (< *öñ+rä*) “+dAn önce” (Li, 2004: 363)

Zaman ifadesi taşıyan bu çekim edatı, AYS’de zamirlerin çıkma durumu ile birleşir. Sözcüğün çekim edatı dışında AYS’de zarf [*öñrä ärtmiş üd* “eski (önceki) zamanlarda” AçBars_59] ve isim [*öñrä+ki*] ve sıfat [*öñrä aźuntakı kılınçlarıg* “önceki hayat şeklindeki eylemlerini” (AYS IV_598)] olarak kullanımı mevcuttur.

säntidä öñrä ölmäkiğ bulayın ay künk(i)yäm “Ey güneşçiğim, senden önce ölseydim” (AçBars_487-488).

biz kamagun yulkılarınñ öñrä yalañuk aźunlartakı ayıg kılınç[lar kü]çintä bo ugurta yılki aźun[in]ta tugdumuz ärti “biz hepimiz hayvan varlığımızdan önce insan varlığımızda kötü davranışlarımız yüzünden hayvan suretinde doğduk” (AYS I_106-109).

2.17. ötgürü¹¹ (< *öt-gür-ü*) “+dAn dolayı, +dAn beri, dolayısıyla, sebebiyle” (Li, 2004: 367)

“+dAn dolayı, +dAn ötürü” anlamında kullanılan bu çekim edatı, çıkma durumundaki sözcüklerle birleşir:

üç törlüg kutrulmak başlap kamag ädgü nomlar barça köñültin ötgürü bütärlär üçün anın antag tetir “üç türlü kurtuluş başta olmak üzere bütün iyi öğretiler, hep gönülden dolayı meydana geldikleri için bu sebeple öyle denir” (AYS IV_947-950).

ol ok tıltagtın ötgürü amtı yänä üzäliksiz üsdünki yeg köni tüz tuymak burhan kutın bulup... “işte o sebepten dolayı, şimdi yine daha üstü bulunmayan (en) üstün mükemmel doğru sezmek adlı Buda kutsallığını bulup...” (AYS III_188₂₋₅).

bo tıltagtın ötgürü biz kamag tört m(a)haraaçlar ötrü ol eliglärig hanlarıg... “bu sebepten ötürü biz bütün dört *Mahārājalar* o hükümdarları₂...” (AYS VI_74-75).

Eş anlamlı olduğu *ötrü* ile birleşip “den ötürü” anlamında kullanılabilir:

bo üçägünün kavışmakıntın ötgürü ötrü köligä bälgürär “Bu üçünün birleşmesinden ötürü gölge belirir” (AYS II_390-392).

“+dAn beri” anlamında kullanılabilir:

k(a)ltı m(ä)n ilkisiz uzun sansartın bärü ötgürü bökünki künkä tägi... “Dahası ben ezeli, uzun şamsaradan beri bugünkü güne değin...” (AYS III_133₁₂₋₁₃).

2.18. ötrü (< *öt-(ü)r-ü*) “+dAn sonra” (Li, 2004: 368)

¹¹ *ötgürü* sözcüğünün açıklama bildiren cümle başı bağlacı olarak da (*yavız yıd ünüp, ötgürü ögi kañı barça yerip sarsıp tetip ıdalap tüzärlär*) kullanımı söz konusudur. bk. Karahan, 2014: 80.

Zaman bildiren bu çekim edatı, isimlerin çıkma durumu ile birleşir:

ilinçü mǎñi işin ärtürdöktä ötrü ol üç tegiñlär hua çäçäk tüş yemiş ävdigäli... “eğlenip neşelendikten sonra üç prens çiçek₂, meyve, yemiş toplamak için...” (AçBars 82-84).

yeg nomlar ärsär sansarlıg ätiztä ötrü bardaçı tetir “Üstün öğretiler ise *samsara* akışından (döngüsünden) sonra gidecektir” (AYS IV_3429-3431).

t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan munça y(a)rılıkadokda ötrü... “Tanrılar Tanrısı Buda bu şekilde buyurduktan sonra...” (AYS III_192₂₂₋₂₃).

Zamirlerin çıkma durumu ile birleştiklerinde *anta ötrü* “ondan sonra” (Karahana, 2014: 147) biçimiyle cümle başı bağlacı olarak kullanılır.

anta ötrü tözünlär oğlı tözünlär kızı ärtiñü ulug bädük buyanlıg terginig... “Ondan sonra soylular oğlu, soylular kızı son derece büyük iyilik yığımı...” (AYS III_155₉₋₁₁).

2.19. sayu (< *sa-y-u*) “her, her bir” (Li, 2004: 390)

sayu edatı anlam itibarıyla daha çok bir belgisizlik zamiri gibi görünse de Uygurcadaki kullanımını farklıdır, isimden sonra gelerek aslında yer-yön ifadesi verir. AYS’de daha çok yer bildiren sözcüklerden sonra (*känt suzak sayu, oron sayu, yer sayu, balık uluş sayu, yer oron sayu*) kullanılmıştır.

küntin yınak oñrugta, yer oron sayu turdaçı kayu näçä bar ärsär öñi öñi bağlıg kişilär uzañı ögrünçlüg bolzunlar “Güney *dvīpada* yaşayan ne kadar başka mürit varsa daima neşeli olsunlar” (AYS VI_1187-1190).

on oronlar sayu arıyu süzülü artokrak arıg süzök bolmuşı ärür “on yerin her biri arıtılmış temizlenmiş çokça temiz pak olmuştur” (AYS IV_2032-2034).

känt suzak sayu tüzädä kázä yapa tægzinip...“ her bir şehri tamamen gezerek...” (AYS I_34₆₋₇).

2.20. sıñar “taraf, yan” (Li, 2004: 410)

Yer-yön bildiren bu edat isimlerin çıkma durumu (*taş+dın sıñar, iç+tin sıñar*) ile birleşir:

bo közünür üddäki ondın sıñar yertinçülärtä... “Şimdi bu görünen zamanda on taraftaki dünyalarda...” (AYS III_139₁₈₋₂₀).

Zamirlerin çıkma durumu ile birleşir:

koptın sıñar yagısız yavlaksız ärti “her taraftan düşmansız idi” (AçBars_69-71).

kayudın sıñar atı kötrülmiş ärsär antın sıñar yakın barıp... “adı yüceltilmiş hangi tarafta ise o tarafa gidip...” (AYS II_1080-1081).

kutlug ülüglüg ädgülüg kü atıñız alkudın sıñar kötrülmiş äriür “Kutlu, talihli iyi şöhretiniz her tarafta yüceltilmiştir” (AYS II_111₂₋₄)

2.21. tapa (< *tap-a*) “+A doğru” (Li, 2004: 442)

AYS’de kullanımını yaygın olmayan çekim edatlarından. İsimlerin yalın durumu ile birleşir:

kamagun barça t(ä)ñri burhan tapa kältilär “Bütün hepsi Tanrı Budaya doğru geldiler” (AYS III_131₁₁₋₁₂)

ötrü ol bayagut oğlı atası udakatadi amanç tapa barıp ... “o *şreşhînin* oğlu, babası asil *Udakadhātu*’ya doğru gidip ...” (AYS IX_497-499).

2.22. taşgaru (< *taş+garu*) “dışarı, dışarıya doğru” (Li, 2004: 452)

İsimlerin çıkma durumu ile birleşir:

ävdiñ taşgaru üñsün “evden dışarı çıksın” (AYS V_362₉₋₁₀).

taloy ügüztin kaçürüp ulsuz tüpsüz tugmak ölmäklig sansarlıg tögzinçtin taşgaru tartıp... “denizden₂ geçirip sonsuz₂ doğum ve ölüm Samsāra döngüsünün dışına çekip” (AYS VI_591-594).

tugmak ölmäklig taloydın taşgaru tartıdım “doğum ve ölüm denizinden dışarı çektim” (AYS V_569-571).

tugmak ölmäklig tögzinçtin taşgaru tartıp üntüräyin tep sakındı “doğum ölüm döngüsünden dışarı çekip çıkartayım diye düşündü” (AçBars_208-210).

buyruk inançları birlä yumğı balıktın taşgaru ünüp... “kumandanları ile birlikte hepsi şehirden dışarı çıkıp...” (AçBars_413-414).

2.23. taştın “dışında, dışarıdan” (< taş+tın¹²) (Li, 2004: 456)

AYS’de yaygın bir kullanıma sahip değildir. İsimlerin çıkma durumu ile birleşir:

hua çäçäklär birlä äligintä tutup oyunın bädizin ätiçtürüp yadagın yoriyu orđo kapıgınta taşdın ünüp... “çiçekleri elinde tutup marşlar₂ söyleyip yaya olarak yürüyüp saray kapısından dışarı çıkıp...” (AYS VI_323-326).

2.24. tög “gibi” (Li, 2004: 457)

İsmin yalın ve çekimli biçimleri ile birleşir:

közünüzünüñ eşiği, kök lenhuaka oğşayur. tüzdäm yürüñ tişinüz, karlıg tag tög yaltrıyur “Gözünüzün alımı mavi lotus gibi. Dümdüz beyaz dişiniz karlı dağ gibi parlıyor” (AYS VI_1135-1137).

mäniñ y(ä)mä olarnıñ tög tsuy irinçü ağır ayıg kılınçlarım arızun “benim de onlarınki gibi kötü₂ davranışlarım temizlensin” (AYS III_138₂₃₋₂₄).

¹² İsimden isim yapım eki +dXn (*berdin, kedin, kurıdın, öñdün*) için bk. Tekin, 2000: 82.

ymä näñ ol ayıg kılınçnuñ amtıki täg yavlak tüşin utlısın bilmäz ärtim “O zaman şimdiki gibi kötü davranışın karşılığını (meyvesini) bilmez idim” (AYS I_159-161).

kop b(ä)lgükä ägsüksüz kazlar hanı eligi täg “tıpkı kaz kralının eksiksiz işaretleri (özellikleri) gibi.” (AYS VI_1148-1149).

Zamirlerin belirtme durumu ile birleşir:

näñ [inçip munı täg] b(ä)lgülüg odgurak tüşinä tægmişlärin idi körtöküm yok ärti “Ama bunun gibi açık, net bir karşılık (başarı) elde ettiklerini hiç görmedim” (AYS I_164-166).

kaçan birök kirsärlär ög karnınta umayda anta ymä t(ä)ñrilär anı täg ök küzätürlär “Ana karnına girdiklerinde orada Tanrılar onları aynı şekilde korurlar” (AYS VIII_1245-1248).

Sıfat-fiil eki almış sözcüklerle birleşir:

nä ünä birlä ök k(a)ltı tül tüşäp odunmuş tæg tiriltöküm bo ärür tep tedı “Ayrıldığım anda (yeniden) hayata döndüm (sanki) rüya görüp uyanmış gibi dedim” (AYS I_335-336).

t(ä)ñrim sizin yüüzünüz, tolun ayka ogşatı ärür miñ kün t(ä)ñri birgärü, y(a)rutu yaşutu turur tæg “Tanrım sizin yüzünüz dolunay gibi, yüz bin güneş Tanrısı birlikte aydınlatıyormuş gibi” (AYS VI_1132-1134).

tæg edatı *nä* sözcüğü ile birlikte kullanıldığında “ne, nasıl” anlamı ile cümlede zamir görevi üstlenir.

[bo] mäniñ alımçılarımka bösup ärklig kan üskintä aydokda tæg dökdä nätäg kılayın “Benim alacaklılarım *Yamarāja* huzurunda sorgu çekildiğimde ne yapmalıyım?” (AYS I_198-200).

Ekeylemlerle yüklem oluşturduğu bir örneğe de rastlanır:

azu ymä k(a)ltı tolu tägirmi ay t(ä)ñri kök kalıkda turur täg siz “ve gökyüzünde dolunay gibisiniz” (AYS II_1124-5).

2.25. tägi (< *täg-i*) “+A kadar, +A değin” (Li, 2004: 470)

Zaman ifadesi taşıyan çekim edatlarından ve isimlerin yönelme durumu ile birleşir.

yüz miñ tümän kalp üdlärkä tägi nomlap sözlöp tükätinçsiz tetir “yüz bin tümen kalpa çağlara değin anlatıp söyleyerek bitiremezler” (AYS III_1653-5)

t(ä)rk üdün burhan kutın bulguluk ädğü ädgülärkä tägi tägindilär “çabucak aydınlanmaya (buda kutsallığına) varmak için iyiliklere kadar ulaştılar” (AYS VI_1313-1316).

k(a)ltı birök altun tilgänlig çakravart eliglär hanlar näçäkä tägi yertinçütä äsän ärsärlär ötrü ançaka tägi {tägi} yeti ärdiniläri ymä yitlinmäzlär yokadmazlar “Altın tekerlekli *çakravartin* hükümdarları ne zamana değin yeryüzünde sağlıklı olursa, o zamana değin yedi mücevherat da yok olmayacak” (AYS V_1224-1228).

2.26. tägimlig (< *täg-imlig*) “+A değer”

İsimlerin yönelme durumu ile birleşir. Erdal (2004: 335) *täg-* fiilinden, fiilden isim yapma eki *-(X)ml(X)g* eki ile türemiş olan sözcüğün ismin yönelme durumu (*ayagka tägimlig* “saygıdeğer”, *alkışka tägimlig* “övgüye değer”, *eki didimka tägimlig* “iki taca değer”, *miñ ögmäkkä tägimlig* “bin övgüye değer”) ile birleşerek bu biçimi ile Uygurcada bir edat olarak kullanıldığını savunur.

AYS’de *tägimlig* “+A değer” edatının özellikle *ayagka tägimlig* “saygıdeğer” terkihi ile çokça kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışındaki diğer

kullanımları ise şöyledir: *sizlärkä tägimlig* “sizlere değer, sizlere yakışan” (AYS VI_22), *tüşkä utlıka täggäli tägimlig* “iyi ödüle₂ ulaşmaya layık” (AYS V_ 1996-1197), *ädgükä tägimlig* “iyiliğe layık” (AYS VIII_361), *ayagka çiltägkä täggäli tägimlig bolup* “saygı₂ gösterilmeye layık duruma gelerek” (AYS VII_92-93).

2.27. **tänlig** (< *tän+lig*) “kadar” (Li 2004: 485-487)

Li (2004: 485), *tän* “denk, benzer” sözcüğünün sıfat biçimi olan “kadar” anlamında üstünlük derecesini belirten bu edatın yalın durumdaki zamirler ile kullanıldığını ifade etmektedir. AYS’de eşitlik durum eki almış sözcüklerle kullanılır:

munça tänlig ök kalp üdlärtä altun tilgänlig çakiravart elig han bolguluk ulug buyan ädgü kılınçig kılmiş kazanmış bolur “İşte bu kadar kalpa süresinde altın tekerlekli *çakravartin* hükümdar₂ olmak için gereken büyük erdemi kazanmış₂ olur” (AYS VI_344-347).

ança tänlig sansız sakışsız arıg turug arhantlar kuvragıña... “o kadar sayısız₂, temiz₂ arhantlar topluluğuna...” (AYS III_155₂₂₋₂₃).

bir kişi ol ança tänlig yañı kut bulmuş pratyekabud dentarlarka... “bir kişi onca (o kadar) kutsallık bulmuş Pratyekabuddha din adamlarına...” (AYS III_176₆₋₈).

näçä tänlig bar ärsär yemiş [s]ögüt olarta öñräsint[ä] tatıglıg tüş yemişlär bertäçi... “oralarda öncesinde ne kadar lezzetli meyveler₂ (ve) meyve veren ağaç(lar) varsa (bunlar)...” (AYS VIII_1453-1457).

2.28. **tiltagınta** (< *tilta-g+ı+n+ta*) “sebebiyle” (Li, 2004: 736)

“sebebiyle” anlamına gelen *tiltaginta* edatı *tiltag* “sebepe” sözcüğünün üzerine gelen üçüncü tekil kişi iyelik eki, zamir *n*’si ve bulunma durum ekinin kalıplaşması sonucunda oluşmuştur:

ken bir tuşta kız aşı tıtaginta ud koyn toşuz kaz ödiräk takıguta ulatı üküş talim özlügläriğ ölürip... “Daha sonra düğün sebebiiyle sığır, koyun, domuz, kaz, ördek, tavuktan başka pek çok canlıyı öldürüp ...” (AYS I_56-59).

yänä övkä nizvani tıtaginta üç yavlak yolta tuğdokda tamuluğ pret bolmışların... “yine öfke ihtirası sebebinden (dolayı) üç kötü yolda, hayat şeklinde doğduklarında cehennemlik *preta* olduklarını...” (AYS IV_2378-2380).

2.29. *ugrinta* (< *ugur+ı+n+ta*) “sebebiyle, +A dayanarak” (Li, 2004: 758)

“sebebiyle” anlamına gelen *ugrinta* edatı *ugur* “sebepe” sözcüğünün üzerine gelen üçüncü tekil kişi iyelik eki, zamir *n*’si ve bulunma durum ekinin kalıplaşması sonucunda oluşmuştur.

eyin öğirä sävinürlär özkä adınaguka ekintin asıg kılgu ugrinta “Böylelikle fayda sağlamış olmaları sebebiiyle sevinirler₂ hem kendileri hem başkaları için” (AYS VIII_1564-1566).

takı ymä olarta adın asurilar ymä arkası köni nomça başlamak ugrinta ol elniğ hannığ törösin ürüg uzatı bulurlar ... “büyük Tanrılar topluluğu ve Tanrıların oğulları da beraber bunlardan başka cinler topluluğu doğru öğretiye göre devlet yönetmesine dayanarak o hükümdarın (doğru) yasasıyla daima neşeli gönül bulurlar” (AYS VIII_1636-1639).

2.30. *ulati* (< *ula-t-i*) “+dAn başka”

İsimlerin çıkma durumu ile birleşir:

gr(a)tirakut tagda ulatı adın öñi on bulıñ yıñaklartakılı adın öñilärtä... “*Grđhrakūta* dağından başka on taraftaki başka yerlerden...” (AYS I_33₁₉₋₂₂).

ken bir tušta kız aşı tıtagınta ud koyñ toñuz kaz ödiräk takıguta ulatı üküş talim özlüglärig ölürip... “Daha sonra düğün sebebiyle sığır, koyun, domuz, kaz, ördek, tavuktan başka pek çok canlıyı öldürüp ...” (AYS I_56-59).

yintäm bäklämäk bukağulamak ölürmäk ämgätmäk tötüşmäk karışmak yonñ{r}şmak ayıglaşmak yazuksuzug yalarmakta ulatı ayıg törölär bolgay “Sürekli köstek₂, cinayet, işkence₂, savaş₂, töhmet₂, gibi başka kötü âdetler (durumlar da) olacak” (AYS VI_684-688).

Zamirlerin çıkma durumu (*antada ulatı, muntada ulatı*) ile birleşir:

muntada ulatı ol tört m(a)haraaça t(ä)ñrilär başın ol kamağ ülgüsüz sansız ulug terin kuvrag... “bundan başka dört *Mahārāja* Tanrılar başı o bütün sayısız₂ büyük topluluk₂ ...” (AYS VI_1300-1302).

muntada ulatı ülgüsüz sansız ädgü ädräm[i] eyin kalgäy olarning köñültäki küsüşçä “Bundan başka sayısız iyilik ve erdem gönüllerindeki istekleri doğrultusunda yerine gelecek” (AYS VII_668-670).

2.31. utru (<**utur-u*) “+A doğru, karşı, vasıtasıyla” (Li, 2004: 512)

Yer-yön ifadesi taşıyan edatlardan olan *utru* isim ve zamirlerin yönelme durumuyla birleşir.

ögümüz kañımız biziñä utru körüp ayıtsar biz ekägü nägü tep ötünälim sözlälim “Anneniz babamız bize doğru bakıp sorduklarında biz ikimiz ne diye cevap verelim” (AçBars 350-352).

ärtiñü ağır ulug sakınçın aıl(ı)g mañgallıg törölärig kultura ol nomçıka utru barmış k(ä)rgäk “büyük bir farkındalıkla Mañgallıg (kutlu) adlı yasaları (öğretileri) gerçekleştirip o *dharma* öğretmenine doğru gitmeli” (AYS VI_326-329).

2.32. **üçün** “için” (Li, 2004: 519)

AYS’de kullanım alanı oldukça geniş olan çekim edatlarından. AYS’de *üzä* çekim edatından sonra en çok kullanılan çekim edatıdır. Sözcükler arasında amaç, neden sonuç ilgisi kurar. İsmi yalın çekimli (*tınl(i)glar üçün, yarlıkamışları üçün, tınl(i)g oğlanı üçün*) biçimleri ile birleşir:

alku nomlarnıñ tözintä öñi ağın töz yok üçün anın antag bolurlar “bütün öğretilerin esasından başka₂ esas olmadığı için öyle olur” (AYS IV_3414-3416).

Zamirlerin yalın ve yükleme durumu ile (*bizni üçün, anı üçün, nä üçün*) birleşir:

anı üçün m(ä)n bökünki küntä ät’özimin yoñlap muñadıñıg ulug iş küdök kılayın “Onun için ben bugün bu vücudumu kullanarak olağanüstü büyük bir iş₂ yapayım” (AçBars 205-207).

Fiilimsilerle birleşir:

burhan kutın bulgu üçün nomug şazanıg elig uluşug küzätgü üçün tört m(a)haranç t(ä)ñrilärkä torma ötünäyin “Buda kutsallığına ulaşmak için öğreti, ülkeyi korumak için dört *Mahārāja* Tanrılara *gtorma* arz edeyim” (AYS I_635-638).

alku b(ä)lgülärtin ärtmiş kaçmış ketmiş için anın antag tetir “bütün belirtilerden geçmiş gitmiş olduğu için o şekilde adlandırılır” (AYS III_1467-9)

2.33. üzä (<*üz+ä) “üzerinde, ile, vasıtasıyla, bu suretle, böylece, için” (Li, 2004: 531)

üzä çekim edatı “üzerine, üzerinde” anlamında yer ifadesi belirtebilir:

burhanlar birlä arslanlğ örgünlär üzä b(ä)k bağdaşımı olurların sakınıp... “burhanlar ile aslanlı taht üzerinde bağdaş kurup oturup...” (AYS I_586-588).

yeñinç öñi öñi törlüg al altağ üzä bodi tegmä tıyunmak köñülüg nätägin bulurlar “Yedincisi başka başka türlü yöntem₂ üzerine *bodhi* denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulurlar” (AYS IV_252-254).

üzä çekim edatı birlik beraberlik ifadesiyle “ile” anlamında kullanılabilir.

yänä yok tözlüg nomlar täğ sav söz üzä bilgülik ağırtlaguluk ärmäzlär için... “Yine yok esaslı öğretiler gibi söz₂ ile bil(in)ip ve ayırt ed(il)emediklerinden...” (AYS IV_66-68).

çın kertü arınmakka täğürüp kutrulmaklğ äđgü üzä enç mänilğ kılğalı... “gerçek temizlenmeye ulaştırıp, kurtulma iyiliği ile rahat, mutlu duruma getirmek...” (AYS III_131.22-132.1).

kop süzök köñülümüz üzä töpümüz yerkä täğürüp... “tam temiz gönlümüz ile başımızı yere değdirip...” (AYS III_132a₂₀₋₂₁).

bo nom avant tıtag üzä üzäliksiz nomlug noş tatıgıg tatğalı bolup “bu öğreti sebebiyle daha üstü bulunmayan öğreti tadına ulaşıp” (AYS VI_765-767).

üzä çekim edatı “için” anlamında kullanılabilir.

(onunç) tap ey(i)n asıg tusu kıltaçı kılınç üzä ärksinmäkkä tayak boldaçı atlıg ärtök täg tözüg... “onuncusu iradeden dolayı fayda sağlayacak iş için güce dayanak olacak muhteşem güç adlı esası... (AYS IV_1092-1094).

tok(u)zunç tıdıgsız ozmakıg tolu tükäl tanuklamak üzä bilgä bilig ärksinmäkiñä tayak boltaçı atlıg ärtök täg tözüg... “dokuzuncusu engelsiz kurtuluşu tamamıyla ispat etmek için bilgi₂ gücüne dayanak olacak, tam bilgelik tabiatı adlı öylesine esası...” (AYS IV_1089-1092).

2.34. **yañlıg** (< *yañ+lıg*) “gibi” (Li, 2004: 543)

yañlıg çekim edatı birlikte kullanıldığı sözcüğe benzetme ifadesi katar. AYS’de yalın, zamirlerin *täg* “gibi” edatı almış biçimi ile birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir.

bo muntag yañlıg tañlançıg muñadıncıg öñi öñi adrok adrok ulug asıg tusularıg körüp... “böylesine (bunun gibi) harikulade₂ başka, ayrı büyük faydalar görüp....” (AYS VI_368-370).

nä üçün ol yalañuklar hanın munçulayu yañlıg ağır ayag kılmakıg y(a)rılıkayur ärki tep tesär... “Niçin o insan hükümdarlar bu şekilde (bunun gibi) hürmet₂ gösterme lütfunda bulunuyor acaba denirse...” (AYS VI_330-332).

nirvan muntag yañlıg üçün anın ol eki törlüg ätözlär nirvanta turmazlar ornanmazlar “Nirvana böyle olduğu için bu iki vücut orada ikamet edemez” (AYS II_474-476).

bir sözcüğü ile birlikte kullanıldığında sözcüğe “eşitlik, aynılık” katar: *bir yañlıg* “bir gibi, aynı”

ol ulug y(a)rlıkançuçı köñülläri küçintä tört tugum beş azun tınl(ı)g oğlanın bir yañlıg ogşayu amrayu ... “O büyük merhametli gönülleri sayesinde dört doğum, beş hayat biçimi insanoğlunu bir gibi (aynı, eşit) sevip...” (AYS IV_2593-2596).

2.35. **yıñak** “taraf, taraftan, yönünde” (Li 2004: 552)

yıñak “taraf, yön” sözcüğü çekim edatı olarak isimlerin çıkma durumu ile birleşir:

küntin yıñak oñrugta, yer oron sayu turdaçı, kayu näçä bar ärsär... “Güney tarafta (*dvīpa*’da) yaşayan ne kadar başka bağlı kişiler varsa...” (AYS VI_1186-1188).

tagdın yıñak oronta sodamari atl(ı)g yaşın eligi ol “Kuzey yönünde Sodamari adlı Şimşek hükümdarı (var)dır” (AYS VII_166-167).

2.36. **yokaru** “yukarı”

yokaru sözcüğü çekim edatı olarak AYS’de yaygın bir kullanıma sahip değildir. Daha çok yer-yön zarfı¹³ olarak kullanılmaktadır.

ötrü olurmış oronıntın yokaru turup ayasın kavşurup... “sonra oturduğu yerden ayağa kalkıp avuçlarını kavuşturup...” (AYS I_34₂₋₃)

3. SONUÇ

• AYS’deki çekim edatlarının tespit edilmeye çalışıldığı bu yazıda, toplam 36 çekim edatı tespit edilmiştir: *adın, ara, asra, basa, bärü, birlä, eyin, inaru, kedin, ken, kudi, küçintä, ogşatı, osuglug, öñi, öñrä, ötgürü, ötrü, sayu, sınar, tapa, taşgaru, taştın, täg, tägi, tägimlig, täñlig, tıtagınta, ugrınta, ulatı, utru, üçün, üzä yañlıg, yıñak, yokaru.*

¹³ Yer-yön zarfı olarak *yokaru*’nın kullanımı: *Köl suvın tokıp yaymış tæg yokaru kudi yayıldı* (AçBars_281-282), *tiiü tüpi yok[aru] turgu tæg* (AYS X_1308-1309).

• AYS’de tespit edilen çekim edatları içinde daha az kullanıma sahip olan yalnızca birkaç yerde görülen çekim edatları *ınaru, kedin, kudi, tapa, yokaru, taştın* iken yaygın kullanıma sahip olan çekim edatları ise *üzä, üçün, birlä*’dir.

• AYS’de tespit edilen bazı çekim edatlarının bağlaç olarak da kullanımı söz konusudur. Bu çekim edatları şunlardır: *ken* “sonra” (cümle başı bağlacı), *basa* “sonra” (cümle başı bağlacı), *birlä* “ve, ile” (sıralama bağlacı), *ulatu* “ve, ile” (sıralama bağlacı), *ötgürü* “bundan dolayı, bu sebepten” (cümle başı bağlacı).

• AYS’de tespit edilen *küçintä, tıtagınta, ugrınta* çekim edatları, aslen isimlerin üçüncü kişi iyelik eki ile bulunma durumu eki almış biçimleridir.

•Yapılan araştırma neticesinde bu çekim edatları şu üç grup altında toplanabilir:

a) Kullanılışlarına göre çekim edatları:

• İsimlerin yalın durum ile birleşenler: *asra, ara, birlä, eyin, küçintä, sayu, tapa, täg, üçün, üzä*

• İsimlerin tamlayan durumu ile birleşenler: *ara*

• İsimlerin ve zamirlerin yönelme durumu ile birleşenler: *ogşatu, tägi, tägimlig, utru*

• Zamirlerin *täg* edatı almış biçimleri ile birleşenler: *osuglug, yanlıg*

• Zamirlerin eşitlik durumu ile: *tänlig*

• İsim ve zamirlerin çıkma durumu ile birleşenler: *adın, basa, bärü, ınaru, kedin, ken, öñi, öñrä, taşgaru, kudi, ötrü, ötgürü, ulatu, yınak, yokaru*

b) İşlevlerine göre çekim edatları:

• Vasıta ve beraberlik edatları: *birlä, küçintä, üzä*

• Sebep edatları: *eyin, ötgürü, tıtagınta, ugrınta, üçün*

- Benzerlik edatları: *ogşatı, osuglug, tæg*
 - Başkalık edatları: *adın, öñi, ulatı*
 - Miktar edatı: *tænlig*
 - Zaman edatları: *ara, basa, bärü, inaru, kedin, ken, öñrä, ötrü, tægi*
 - Yer ve yön edatları: *ara, asra, kudi, sayu, sñar, tapa, taşgaru, utru, üzä, yıñak, yokaru*
 - Diğer edatlar: *tægimlig*
- c) Kökenlerine göre çekim edatları:
- İsim kökenli çekim edatları: *asra, birlä, bärü, inaru, kedin, ken, küçintä, osuglug, öñrä, taşgaru, tæg, tænlig, üçün, üzä, yanlıg, yıñak, yokaru*
 - Fiil kökenli çekim edatları: *adın, basa, eyin, kudi, ogşatı, öñi, ötgürü, ötrü, sayu, tapa, tægi, ulatı, utru*

KISALTMALAR

- AçBars: bk. Gulcalı, Z.
AYS: Altun Yaruk Sudur
AYS_I: bk. Zieme, P.
AYS_II: bk. Wilkens, J.
AYS_III: bk. Ölmez, M.
AYS_IV: bk. Tokyürek H.
AYS_V: bk. Uçar, E. 2009.
AYS_VI: bk. Ayazlı, Ö.
AYS_VII: bk. Çetin, E. 2012.
AYS_VIII: bk. Çetin, E. 2017.
AYS_IX: bk. Uçar, E. 2013.
AYS_X: bk. Gulcalı Z. 2015.

KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I. Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Atabay N., Özel, S., Kutluk, İ. (2003). *Sözcük Türleri*. (Yay. Doğan Aksan).
İstanbul: Papatya Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap. Karşılaştırmalı Metin Yayını*.
Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap: Berlin Bilimler Akademisindeki
Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin. Çeviri, Açıklamalar, Dizin*.
Adana: Karahan Kitabevi.
- Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergin, M. (1972). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Gabain, A. v. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars Hikâyesi"*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gulcalı, Z. (2015). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Hacıeminoğlu, N. (1971). *Türk Dilinde Edatlar*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Karahan, A. (2014). *Eski Uygurcada Bağlaçlar*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Li, Y. (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*. (Yay. Mehmet Ölmez). Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40. İstanbul.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm)*. Ankara: Odak Ofset.
- Ölmez, M. (2017). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Röhrborn, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien: II. Nomina-Promina-Partikeln Band I: a-asvık*. Neubearbeitung, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

- Tekin, T. (1995). *Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. (Yay. Mehmet Ölmez). İstanbul.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. (Yay. Mehmet Ölmez). Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9. Ankara.
- Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur V. Kitap. Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı Türk Lehçeleri Bilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir.
- Uçar, E. (2013). *Altun Yaruk Sudur: IX. Tegzinc. Diplomatik Neşir Usulüyle Yayını, Tercüme, Açıklamalar ve Dizin*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Wilkins, J. (2001). *Die drei Körper des Buddha (trikāya), Ein Beitrag zum Verständnis einer zentralen Lehre des Mahāyāna-Buddhismus, Berliner Turfantexte XXI*, Turnhout: Brepols.
- Zieme, P. (1996). *Altun Yaruk Sudur. Vorworte und das erste Buch: Berliner Turfantexte XVIII*, Turnhout: Brepols.